

Baltarusiai: genealogija iki trisdešimtos kartos

Aliaksiejus DZIERMANTAS

Мікуліч А. Беларусь ў генетычнай прасторы: Антрапалогія этнасу. – Менск: Тэхналогія, 2005. – 138 с.

Neseniai pasirodžiusi žinomo antropologo bei genetiko, biologijos mokslų (habilituoto) daktaro Aliaksiejaus Mikuličiaus knyga iš esmės yra mokslininko daugiamečių baltarusių tautos genofondo bei antropologinio tipo tyrinėjimų vaisius. Daugelį išvadų, daromų knygoje, galima rasti ir ankstesnėse jo publikacijose, tačiau kai kurios jų, ir itin reikšmingos etnogenezės problematikai, formuluojamos pirmąsyk.

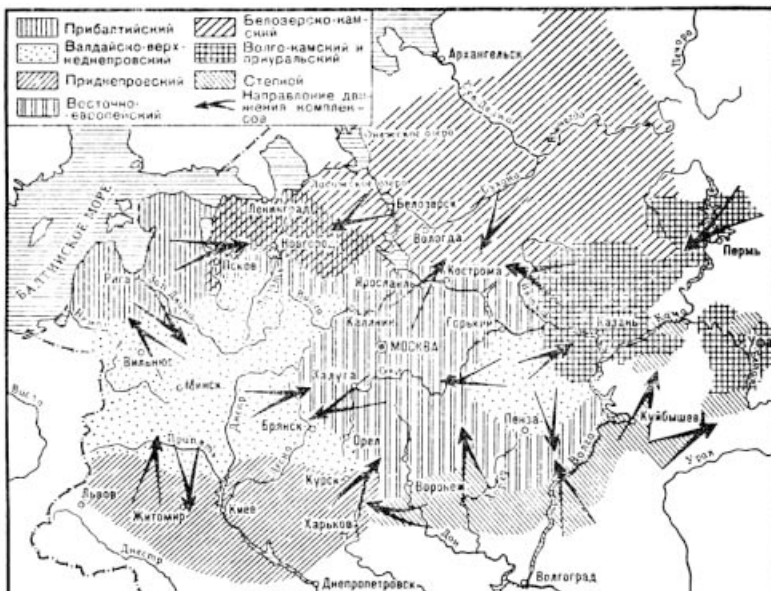
Kertinė autoriaus įrodinėjama tezė – tai galimybė, remiantis nauja „genogeografinė“ genofondo erdvinės struktūros tyrinėjimo technologija, apskaičiuoti apytikslų baltarusių etnoso amžių. Pakeliui, be kita ko, pabrėžiama, kad baltarusių genofondas „išliko apsaugotas nuo išorinių įtakų bei žymesnio kaimyninių etnosų genų prasiskverbimo. Taigi fenotipai bei genotipai, nepaisant genetinių procesų stochastiškumo, išliko stabilūs“ (p. 12). Genetinių struktūrų paveldėjimo procesas turi savo chronologiją. Apibendrintų biogenetinių atstumų bei skirtumų tarp šiuolaikinių kaimo gyventojų grupių rodikliai leido aptikti populiacijų genetinės atminties pėdsakus. Tokiu būdu nagrinė-

jant genetinę medžiagą gautas rezultatas įgalino autorių teigti, kad „baltarusių (senbuvų) populiacijos genealogija siekia ne mažiau kaip 130–140 kartų, o tai reiškia, beveik 1,5 tūkstančio metų prieš Kristų“ (p. 112). Iki šiol dėl baltarusių kilmės labiausiai paplitusi yra baltų–slavų metizacijos hipotezė, pagal kurią, prabaltarusių etnoso ištakų paieškos turi koreliuoti su slavų masinės migracijos į baltų gyvenamas žemes epocha. Tačiau cituotoji išvada reiškia, kad baltarusių genetinės ištakos yra susiję su kur kas ankstesniu laikotarpiu nei spėjamas slavų atsikraustymas – daug ankstesniu už istorinį ir net teoriškai įmanomą slavų atsiradimą.

Nors štai A. Mikuličius mano, kad „mūsų teritorijoje slavai asimiliavo autochtonus baltus, ir tokiu būdu susiformavo šiuolaikinio baltarusių etnoso pragenofondas“ (p. 73). Kaipgi tai suderinti su minėtomis išvadomis? Ar esama kokių nors masinės slavų migracijos ir, vadinasi, vietinių baltų asimiliacijos įrodymų? Mums regisi, kad savo naujais darbe autorius vis dėlto neskyrė deramo dėmesio šiam išties kertiniam baltarusių etninės istorijos momentui. Iš tikrųjų vienintelis knygoje pateiktas slavų migracijos įrodymas yra 12-as žemėlapis, neva „fiksuojančias rytų slavų migracijos iš Balkanų per Rumuniją, Ukrainą, Baltarusiją į šiaurės rytus, o paskui galbūt ir į rytus, pėdsakus“.

Kadangi nepaaiškinta, kodėl ten pavaizduotas paveikslas turi koreliuoti su slavų ekspansijos periodu, toks teiginys neatrodo pakankamai pagrįstas. Kitoje vietoje skaitome, kad „Polesę galima laikyti tikėtina slavų protėvyne“ (p. 80), taigi darosi neaišku, kodėl gi tuomet rytų slavai migravo į Baltarusiją ne tiesiai, o iš Balkanų? Prieš tai dar apie (vakarų) Polesės arealą, kai kurių tyrinėtojų iš tiesų įtraukiamą į slavų protėvyinės teritoriją, sakoma: „Vėlyvas suslavinimas nepaveikė šio regiono gyventojų senųjų ypatybių“ (p. 67). Taigi slavų kolonizacijos pėdsakai susipainioja galutinai. O tai darsyk verčia priminti, kad tikroji problema yra ne tiek baltų vaidmuo baltarusių etnogenezėje (jis akivaizdus), kiek slavų: iš kur, kada ir kaip vyko jų spėjama migracija.¹

Pirmojo ir antrojo pagrindinių Rytų Europos genofondo komponentų pakitimų žemėlapiai

Antropologinių kompleksų Rytų Europos teritorijoje schema.

(5–7 pav.) demonstruoja pietų baltarusių bei šiaurės ukrainių genofondo ryšį su neolito ar ankstyvojo bronzos amžiaus Balkanų genofondu (73 pav.). Turint omeny taip pat pietų europidų pėdsakus Baltarusijos Polesėje, galima kalbėti apie priešistorinį šios teritorijos ryšį su Balkanais. Tačiau be atitinkamos argumentacijos šio ryšio negalima tiesiog susieti su atsikraustėliais slavais. Nubrėžtas laikotarpis sugretintinas nebent su ypatingų senųjų baltų–trakų kalbų izoglosų atsiradimo periodu. Yra pagrindas teigti, kad ir pietų europidams būdingus bruožus tikėtinausia būtų sieti ne su slavais, o su kai kuriomis vakarų baltų gentimis, tarkim, su jotvingiais.² O Mikuličius ne kartą pažymi, kad baltarusių etnogenezė vyko beveik ant pietų ir šiaurės europidų ribos, tačiau baltarusių genofondas, turintis savų ypatumų, „pilnai išsaugojo šiaurės europidų genetinę atmintį“ (p. 23), kas prilygsta didžiosios dalies baltarusių antropologiniam priskyrimui baltiškajai (šiaurės europidų) rasei.³ Įdomu ir tai, kad genofondo pirmojo pagrindinio pakitimo žemėlapis atitinka Baltarusijos teritorijoje išskirtus du antropologinius tipus: Valdajaus ir Polesės.⁴

Autorius, matyt, linkęs pirmųjų indoeuropiečių pasirodymą tapatinti su balkaniškuoju genetiniu „vektoriumi“ bei pietų europidų migracija (p. 23, 74). Rytų Europos šiaurėje Viduržemio jūros antropologinio tipo atstovų esama jau nuo mezolito.⁵ Būta ir gyventojų poslinkio iš šiaurės į pietus, kurį liudija šiaurės europidų populiacijoms būdingi požymiai Viduržemio jūros baseino kraštuose.⁶ Yra vykęs „genų dreifas“, intensyviausias Europos neolitizacijos bei žemdirbystės plitimo metu. Tačiau nepaisant populiarų tarp tyrinėtojų indoeuropiečių protėvynės lokalizacijos pietuose – Mažojoje Azijoje, Balkanuose – teorijų (C. Renfrew, T. Gamkrelidze, V. Ivanovas, I. Djakonovas), nereikia pamiršti ir įtikinamos kitų specialistų argumentacijos, kurie indoeuropiečių lopšio ieško teritorijoje maždaug tarp Reino ir Dnepro aukštupio – ten, kur paplitę Senosios Europos tipo vandenvardžiai.⁷

Rytų Europos gyventojų genetinių atstumų nuo vidutinių baltarusių genų dažnių žemėlapyje (p. 9) aiškiai matyti baltarusių – kartu su Pskovo, Novgorodo, Smolensko, Briansko, Vilniaus apylinkių, Latgalijos bei Ukrainos Polesės gyventojais – genofondo išskirtinumas. Pagal A. Mikuličių, toks paveikslas atspindi „ne XVII–XVIII amžių istorinius reiškinius, bet trim tūkstantmečiais ankstesnius“ (p. 83). Autorius taip pat pažymi, kad „atsižvelgiant į visą išnagrinėtą medžiagą, baltarusių genofondo arealas bendrais bruožais sutampa su XV a. vidurio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ribomis“ (ten pat). Tuo galima papildyti mintį „LDK regioną“ esant realiu visetu, turinčiu tikrą, ne „sukonstruotą“, savo istoriją, beje, tiek politinę, tiek ir sociokultūrinę,⁸ – taigi jis yra dar ir antropologinė, genetinė realija.

Iš tikrųjų išskirtas arealas beveik tiksliai atitinka Valdajaus–Padneprės aukštupio antropologinio komplekso

paplitimo teritoriją, kurios būdingiausi atstovai yra lietuviai, baltarusiai ir Dnepro, Dauguvos aukštupių bei Volgos ištakų gyventojai.⁹ Šiuolaikinių rytų lietuvių ir iš dalies rytų latvių antropologinio tipo panašumas su baltarusiais ir vakarinių Rusijos Federacijos sričių rusais aiškina mas tuo, kad Padneprės, Volgos bei Dauguvos aukštupių gyventojų fizinis tipas perėmė senąją substratą, kurį sudarė rytų baltų gentys.¹⁰ Antai antropologė R. Denisova konstatavo, jog „tarp lietuvių Valdajaus antropologinis tipas aptinkamas ne kaip priemaiša, bet yra vyraujantis aukštaičių antropologinis tipas... Yra pagrindas teigti, kad Valdajaus tipo lokalinio varianto esama ir tarp šiaurės ir net šiaurės vakarų lietuvių. Tokį palyginti didelį nurodyto tipo paplitimą Lietuvos teritorijoje, matyt, lėmė ne tik vėlyvas baltarusių ir lietuvių sumišimas, bet visų pirma labai seni šių tautų ryšiai“.¹¹ Rytinių genčių išskirtinumu galima paaiškinti ir tam tikrą rytų lietuvių, rytų latvių bei baltarusių fizinio tipo bei genofondo skirtumą nuo vakarų lietuvių bei vakarų latvių, kurio ištakos siekia jau neolito laikus.¹²

Apskritai genetinių atstumų skalė atrodo šai kaip: Paddauguvės baltarusiams artimiausi yra pirmiausia „krivičių“ arealo – Pskovo, Novgorodo, Smolensko apylinkių gyventojai, kiek tolimesnės jiems yra Centrinės Baltarusijos ir Padneprės populiacijos kartu su Pietryčių Lietuvos bei Rytų Latvijos gyventojais, dar tolimesni – vakarų baltarusiai nuo Panemunės (kartu su pasienio lenkais, vakarų lietuviais bei vakarų latviais) ir pietinės baltarusių Polesės populiacijos (p. 78–79).

Todėl gana įdomi atrodo autoriaus polemika su kolegomis iš Rusijos, tarkim, su nuomone rusų genofondo branduolį esant rusų etninio arealo šiaurės vakaruose kartu su dalimi baltarusiškojo. Mikuličiaus manymu, iš artumo su baltarusiškuoju etnosu žemėlapiu iš tikrųjų matyti, kad šie du subarealai susijungia į vieną – baltarusiškąjį. Skirtingai nei baltarusiškasis, pagrindinis Rusijos arealas nėra toks konsoliduotas, bet pasižymi kur kas didesniu „mozaikiškumo laipsniu“ (p. 79), o kaip visuma „baltarusių genofondas iš esmės skiriasi nuo rusiškojo“ (p. 78).

Atskira knygos dalis yra skirta vienai iš perspektyvių šiuolaikinės etnogenomikos vystymosi krypčių – geoetninio DNR markerių pasiskirstymo tyrimams, kurie galbūt leis nustatyti baltiškų ir slaviškų elementų tarp šiuolaikinių Baltarusijos senbuvių dalį. Tačiau baltarusių genofondo tyrinėjimai tokioje perspektyvoje tik prasidėjo, ir autoriaus pateikti duomenys tebereikalauja pagausinimo, o tam, kad galėtų būti panaudoti etnogenetiniams tyrimams, – ir palyginimo su atitinkamais kaimyninių etnosų požymiais. Beje, jau eama publikacijų apie apibendrintą lietuvių mitochondrinės DNR bei Y chromosomos analizę, kuriose atsispindi ir lokalinis jų pasiskirstymas.¹³ Itin aktualus būtų ir vadinamojo baltų geno tarp baltarusių tyrimas.¹⁴

A. Mikulčiaus naudojamas „genetinio laikrodžio“ metodas neleidžia pažvelgti giliau nei bronzos amžius, bet tai nereiškia, kad biologiskai baltarusių etnosas prasidėjo tik tuo laiku, nes baltarusių genofondo geografinė struktūra atitinka senųjų archeologinių kultūrų arealus. Pavyzdžiui, Paudauguvės geografinis arealas padengia neolitinės Narvos kultūros (IV–III tūkst. pr. m. e.) bei Šiaurės Baltarusijos bronzos amžiaus kultūros (III tūkst. pr. m. e. pabaiga – II pirmoji pusė) paplitimo teritoriją, o tai papildomas argumentas už vietos gyventojų genetinį perimamumą (p. 77). Visą Baltarusiją, remiantis vidurkiniais efektyviai reprodukciniais demografiniais skaičiavimais bei duomenimis apie aštuonių genetinių požymių antroposistemas, šiuolaikinių baltarusių protėviai apgyvendino maždaug prieš 9 ± 1 tūkstančius metų (p. 16). Taigi „šiuolaikinius baltarusius su tvirtu įsitikinimu galima laikyti senųjų vietinių gyventojų palikuonimis“ (ten pat).

Visa tai, kartu su naujausiais kitų mokslų laimėjimais, verčia jei ne peržiūrėti įprastas baltarusių etnogenezės schemas, tai bent jau žymiai jas pakoreguoti. Pirmiausia migracijos (ypač slavų) vaidmenį etnogenezės eigoje. Turiningoje A. Mikulčiaus monografijoje nėra jokių masinės slavų migracijos į būsimosios Baltarusijos teritoriją įrodymų, užtat, priešingai, esama daugybės tiesioginių ir netiesioginių baltarusių autochtoniškumo liudijimų.

Norisi tikėtis, kad naujos originalios tezės, Aliaksiejaus Mikulčiaus suformuluotos šioje knygoje, bus sėkmingai išrutuliotos būsimoje publikacijose, o joje sukaupta informacija bus naudinga ne tik specialistams, užsiimantiems baltarusių etnogenezės klausimais, bet ir visiems tiems, ką domina baltų tautų kilmė bei istorija.

Iš rusų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

1. Санько, С. Балцкая тэма. In *Druvi*, 2005, Nr. 1, p. 153; Дзермант, А., Санько, С. Этнагенез беларусаў: навука і ідэалогія. In *Arche*, 2005, Nr. 5, p. 233–253; Дзермант, А., Санько, С. Этнагенез беларусаў II: Яшчэ раз пра навуку і ідэалогію, або Куды вядзе “логіка здаровага разуму”. In *Arche*, 2006, Nr. 3, p. 185–203.
2. Гравере, Р. Западнобалтские онтологические компоненты в составе латышей. In *Vakarų baltai: etnogenėzė ir etninė istorija*. Vilnius, 1997, p. 297–302.
3. Алексеева, Т. Этногенез восточных славян по данным антропологии. Москва, 1973, p. 234, 242–243.
4. Дерябин, В. Е. Современные восточнославянские народы. In *Восточные славяне: антропология и этническая история*. Москва, 2002, p. 44–45.
5. Беневоленская, Ю. Расовые и микроэволюционные аспекты краниологии древнего населения Северо-восточной Европы. In *Балты, славяне, прибалтийские финны: этногенетические процессы*, Rīga, 1990, p. 230–262.

6. Дэй, Дж. У пошуку нашых лінгвістычных продкаў: Няўлоўныя вытокі індаеўрапейцаў. In *Druvis*, 2002, Nr. 1, p. 135–144.
7. Schmid, W. P. Baltisch und Indogermanisch. In *Baltistica*, 1976, 12/2, p. 115–122; Kilian, L. *Zum Ursprung der Indogermanen: Forschungen aus Linguistik, Prähistorie und Anthropologie*, Bonn, 1983; Haudry, J. Les Indo-Européens et le Grand Nord, 1997, Nr. 49, p. 119–125.
8. Новиков, В. Н. Проблема исторического выбора Беларуси в контексте духовно-философского наследия Центральной и Восточной Европы. In *Духовное наследие народов Центральной и Восточной Европы в контексте современного межцивилизационного диалога: материалы международной научной конференции*. Минск, 17–18 ноября 2005 г. Минск, 2005, p. 15.
9. Алексеева, Т., p. 231.
10. Денисова, Р. Я. *Антропологический состав восточных латышей и восточных литовцев: автореферат диссертации кандидата исторических наук*. Москва, 1958, p. 9.
11. Денисова, Р. К вопросу об антропологическом составе восточных латышей и восточных литовцев. In *Latvijas PSR zinātņu Akadēmijas vēstis*, 1958, Nr. 2, p. 27.
12. Денисова, Р. Я. К истории формирования антропологического состава восточных латышей и восточных литовцев. In *Latvijas PSR zinātņu Akadēmijas vēstis*, 1958, Nr. 3, p. 17–23.
13. Kasperavičiūtė, D., Kučinskas, V., Stoneking, M. Y Chromosome and Mitochondrial DNA Variation in Lithuanians. In *Annals of Human Genetics*, 2004, Nr. 68, p. 438–452.
14. Sistonen, P., Virtaranta-Knowles, K., Denisova, R., Kučinskas, V. ir kt. The LWb Blood Group as a Marker of Prehistoric Baltic Migrations and Admixture. In *Human Heredity*, 1999, 49, p. 154–158.

PUBLICATIONS

The Belarusian: Genealogy up to the Thirteenth Generation

Aliaksiej DZIERMANT

Aliaksiej Dziermant reviews the book *The Belarusians in the Stretches of Genetics: Athropology of the Ethnos* by the famous Belarusian anthropologist A. Mykulych (*Беларусы ў генетычнай прасторы: Антрапалогія этнасу*, Мэнск: Тэхналогія, 2005, 138 с.). Using contemporary methods of genetic research, Mykulych determines that the gene pool of contemporary Belarusians has not changed since 1 500 BC. Conversely, he is loyal to the popular opinion that the mass migration of Slavic tribes to the territory of contemporary Belarus at the second half of 1000 AC played the pivotal role in the formation of the Belarusian ethnos. Dziermant draws attention to this contradiction by reminding that prior to the supposed migration of the Slavic tribes, these territories were inhabited by the Baltic tribes. Therefore, Dziermant concludes that contemporary Belarusians should be considered to be of the Baltic origin.